

राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग

सिंहदरबार, काठमाडौं

आर्थिक वर्ष २०८१/८२ का लागि सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारले लिन सक्ने आन्तरिक ऋणको सीमा सम्बन्धमा नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार र स्थानीय सरकारलाई गरिएको सिफारिस

सिफारिस मिति: २०८१/०१/२५ गते मंगलबार

क. पृष्ठभूमि

सङ्घीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र नेपालको संरचना सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तह गरी तीन तहको रहेको छ। तीनै तहका सरकारका बीचमा राज्यशक्तिको बाँडफाँट गरिएको छ। सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारले आफ्नो क्षेत्राधिकारभित्र रही आर्थिक अधिकारसम्बन्धी विषयमा कानून बनाउने, नीति तथा योजना तयार गर्ने, वार्षिक बजेट तर्जुमा तथा कार्यक्रम कार्यान्वयन, लेखाङ्कन तथा प्रतिवेदन गर्ने र लेखापरीक्षण गराउने कार्य गर्नुपर्दछ। बजेट अनुमान गर्दा अनुमानित आयभन्दा व्यय बढी हुने अवस्थामा नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार र स्थानीय सरकारले घाटा बजेट ल्याउन सक्ने र सोको व्यवस्थापन सङ्घीय कानून बमोजिम हुने व्यवस्था छ। घाटा बजेट पेश गर्दा तीनै तहका सरकारले घाटा पूर्ति गर्ने स्रोतको स्पष्ट आधार समेत खुलाउनु पर्ने व्यवस्था अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ मा रहेको छ। संविधानतः तीनै तहका सरकारले बजेट घाटा पूर्तिको लागि कानूनबमोजिम ऋण लिन सक्छन्।

घाटा बजेट पूर्तिको एक महत्वपूर्ण स्रोतको रूपमा सार्वजनिक ऋणलाई लिइन्छ। सार्वजनिक ऋण अन्तरगत देशभित्रबाट संकलन गरिने आन्तरिक ऋण र वैदेशिक स्रोतबाट प्राप्त गरिने बाह्य ऋण पर्दछ। समष्टिगत आर्थिक सूचकहरूको विश्लेषण गरी सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारले लिन सक्ने आन्तरिक ऋणको सीमा सिफारिस गर्ने काम, कर्तव्य र अधिकार राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको हुने संवैधानिक व्यवस्था रहेको छ। उल्लिखित व्यवस्थाबमोजिम आर्थिक वर्ष २०८१/८२ को लागि सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारले लिन सक्ने आन्तरिक ऋणको सीमा यस आयोगबाट निर्धारण गरी सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारसमक्ष सिफारिस गरिएको छ।

ख. कानुनी व्यवस्था

अ. नेपालको संविधान

सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारले लिन सक्ने आन्तरिक ऋणको सीमा सम्बन्धमा नेपालको संविधानमा देहायका व्यवस्थाहरू रहेका छन्:

- धारा ५९ को उपधारा (१) - सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहले आफ्नो अधिकार भित्रको आर्थिक अधिकारसम्बन्धी विषयमा कानून बनाउने, वार्षिक बजेट बनाउने, निर्णय गर्ने, नीति तथा योजना तयार गर्ने र त्यसको कार्यान्वयन गर्ने छन्।
- धारा ५९ को उपधारा (७) - सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहको बजेट घाटा व्यवस्थापन तथा वित्तीय अनुशासनसम्बन्धी व्यवस्था सङ्घीय कानूनबमोजिम हुनेछ।
- धारा ११५ को उपधारा (२) - सङ्घीय कानूनबमोजिम बाहेक नेपाल सरकारले कुनै ऋण लिने र जमानत दिने छैन।
- धारा २०३ को उपधारा (२) - सङ्घीय कानूनबमोजिम बाहेक प्रदेश सरकारले कुनै ऋण लिने र जमानत दिने छैन।
- धारा २२८ को उपधारा (१) - कानून बमोजिम बाहेक स्थानीय तहमा कुनै कर लगाउन, उठाउन र ऋण लिन पाइने छैन।
- धारा २३० को उपधारा (१) - गाउँ कार्यपालिका र नगर कार्यपालिकाले प्रत्येक आर्थिक वर्षको राजस्व र व्ययको अनुमान स्थानीय कानूनबमोजिम गाउँ सभा वा नगर सभामा पेश गरी पारित गराउनु पर्नेछ।
- धारा २३० को उपधारा (२) - गाउँ कार्यपालिका वा नगर कार्यपालिकाले राजस्व र व्ययको अनुमान पेश गर्दा घाटा बजेट निर्माण गर्नुपर्ने भएमा सङ्घीय कानून र प्रदेश कानूनबमोजिम घाटा पूर्ति गर्ने स्रोत समेतको प्रस्ताव गर्नु पर्नेछ।
- धारा २५१ को उपधारा (१) को खण्ड (च) - समष्टिगत आर्थिक सूचकहरूको विश्लेषण गरी सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारले लिन सक्ने आन्तरिक ऋणको सीमा सिफारिस गर्ने काम, कर्तव्य र अधिकार राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको हुनेछ।

आ. अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४

नेपाल सरकार, प्रदेश तथा स्थानीय तहले लिन सक्ने आन्तरिक ऋणको सीमा, नेपाल सरकारले ऋण दिन सक्ने र घाटा बजेट पेश गर्न सक्ने सम्बन्धमा अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ मा देहायका व्यवस्थाहरू रहेका छन्:

दफा १४: आन्तरिक ऋण

- दफा १४ को उपदफा (१): नेपाल सरकार, प्रदेश तथा स्थानीय तहले आयोगले सिफारिस गरेको सीमाभित्र रही आन्तरिक ऋण लिन सक्नेछ। तर प्रदेश तथा स्थानीय तहले आन्तरिक ऋण लिनु अघि नेपाल सरकारको सहमति लिनु पर्नेछ।
- दफा १४ को उपदफा (२): नेपाल सरकार तथा प्रदेशले प्रचलित कानूनको अधीनमा रही ऋणपत्र जारी गरी आन्तरिक ऋण उठाउन सक्नेछ।
- दफा १४ को उपदफा (३): प्रदेश तथा स्थानीय तहले आन्तरिक ऋण लिन नेपाल सरकारको सहमति माग गर्दा आन्तरिक ऋण लिन खोजिएको योजना, योजनाबाट प्राप्त हुन सक्ने प्रतिफल र उपलब्धी, ऋण भुक्तानी योजना, ऋण दिने संस्थाको विवरण सहितको प्रस्ताव अर्थ मन्त्रालय समक्ष पेश गर्नु पर्नेछ।
- दफा १४ को उपदफा (४): उपदफा (३) बमोजिम पेश भएको प्रस्ताव कार्यान्वयनयोग्य देखिएमा नेपाल सरकारले सम्बन्धित प्रदेश वा स्थानीय तहलाई आन्तरिक ऋण लिन सहमति दिन सक्नेछ।

दफा १५: नेपाल सरकारले ऋण दिन सक्ने

- दफा १५ को उपदफा (१): नेपाल सरकारले प्रदेश वा स्थानीय तहलाई ऋण दिन सक्नेछ।

- दफा १५ को उपदफा (२) : प्रदेश वा स्थानीय तहले ऋण रकमको उपयोग, भुक्तानीको तरिका तथा समय सीमा समेत उल्लेख गरी ऋणको लागि मन्त्रालय समक्ष अनुरोध गर्न सक्नेछ।
- दफा १५ को उपदफा (३) : उपदफा (२) बमोजिम प्राप्त अनुरोध मनासिब देखिएमा नेपाल सरकारले ऋण प्रदान गर्ने स्वीकृति दिन सक्नेछ।
- दफा १५ को उपदफा (४) : उपदफा (३) बमोजिम नेपाल सरकारबाट ऋण प्रदान गर्ने स्वीकृति भएमा मन्त्रालयले सम्बन्धित प्रदेश वा स्थानीय तहसँग सम्झौता गर्नेछ।
- दफा १५ को उपदफा (५) : नेपाल सरकारबाट प्राप्त ऋण प्रदेश वा स्थानीय तहले सम्झौतामा उल्लिखित अवधिभित्र चुक्ता नगरेमा नेपाल सरकारले सम्बन्धित प्रदेश वा स्थानीय तहलाई उपलब्ध गराउने अनुदानबाट त्यस्तो ऋण रकम असुली गर्न सक्नेछ।

दफा २३: घाटा बजेट पेश गर्न सक्ने

- दफा २३ को उपदफा (१) : नेपाल सरकार, प्रदेश तथा स्थानीय तहले सम्बन्धित व्यवस्थापिकामा आवश्यकता अनुसार घाटा बजेट पेश गर्न सक्नेछ।
- दफा २३ को उपदफा (२) : उपदफा (१) बमोजिम घाटा बजेट पेश गर्दा बजेट घाटा पूर्ति गर्ने स्रोतको स्पष्ट आधार समेत खुलाउनु पर्नेछ।
- दफा २३ को उपदफा (३) : उपदफा (१) बमोजिम प्रदेश तथा स्थानीय तहले घाटा बजेट पेश गर्दा नेपाल सरकारले संविधान र प्रचलित कानून बमोजिम कुनै सुझाव वा निर्देशन दिएको भए सोको पालना गर्नु पर्नेछ।
- दफा २३ को उपदफा (४) : यस दफामा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि प्रशासनिक खर्च व्यहोर्न घाटा बजेट पेश गर्न सकिने छैन।

इ. सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन ऐन, २०७९

- दफा ५ को उपदफा (२) : नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार तथा स्थानीय तहको योजना तथा कार्यक्रम वा नेपाल सरकारद्वारा स्वीकृत परियोजना कार्यान्वयनको लागि नेपाल सरकारले कुनै विदेशी सरकार, विदेशी सरकारी बैंक वा वित्तीय संस्था वा एजेन्सीबाट आवश्यकता अनुसार जम्मा ऋणको कूल अंक अधिल्लो आर्थिक वर्षको कूल गार्हस्थ उत्पादनको प्रचलित मूल्यमा कायम गर्दा हुने रकमको एकतिहाइमा नबढ्ने गरी त्यतिसम्म अंकको प्रचलित विनिमय दरले हुने विदेशी मुद्रा एकै पटक वा पटक पटक गरी ऋण लिन सक्नेछ।
- दफा ६ को उपदफा (१) : नेपाल सरकारले वा नेपाल सरकारको सहमतिमा प्रदेश सरकार वा स्थानीय तहले आयोगले सिफारिस गरेको सीमाभित्र रही आवश्यक परिमाणमा एकै पटक वा पटक पटक गरी कुनै एक वा बढी प्रकारको ऋणपत्र निष्कासन गरी प्रचलित कानूनको अधीनमा रही आन्तरिक ऋण उठाउन सक्नेछ।
- दफा १४ को उपदफा (४) : उपदफा (२) वा (३) बमोजिम नेपाल सरकारले जमानत वा प्रतिजमानत दिनुपूर्व त्यस्तो सार्वजनिक संस्था वा प्रदेश वा स्थानीय तहले ऋण लिनुपर्ने कारण, ऋण लिंदा हुने राष्ट्रिय हित र ऋण उपलब्ध गराउने विदेशी सरकार, विदेशी सरकारी बैंक वा वित्तीय संस्था वा एजेन्सी वा संगठित संस्थासँग भएको सम्झौतामा तोकिएको समयमा ऋणको सावाँ र व्याज चुक्ता गर्न सक्ने वा नसक्ने कुराको समेत विश्लेषण गर्नु पर्नेछ।

ग. सार्वजनिक ऋण सम्बन्धी अध्ययन विश्लेषण

अ. आन्तरिक ऋण परिचालन सम्बन्धी केही अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यासहरू

- भारतको वित्तीय उत्तरदायित्व तथा बजेट व्यवस्थापन ऐन, २००३ को दफा ४ मा आर्थिक वर्ष २०२४/२५ सम्ममा कूल गार्हस्थ उत्पादन (कू.गा.उ.) को ६० प्रतिशतको सीमाभित्र कूल सार्वजनिक ऋणलाई सीमित गर्ने व्यवस्था रहेको छ । जसमध्ये संघ सरकारलाई ४० प्रतिशतको एवं राज्य सरकार र ग्राम तथा नगर पञ्चायतलाई २० प्रतिशतको सीमा तोकिएको छ ।
- भारतको पन्ध्रौं वित्तीय आयोगको प्रतिवेदनले संघीय र राज्य सरकार तथा स्थानीय तहलाई बजेट घाटाको सीमा सिफारिस गरेको छ । जस अनुसार संघीय सरकारले आर्थिक वर्ष २०२५/२६ सम्ममा कूल घाटा बजेटलाई कूल गार्हस्थ उत्पादनको ४ प्रतिशतमा सीमित गर्नुपर्ने उल्लेख छ । राज्य सरकारहरूले कूल बजेट घाटालाई आर्थिक वर्ष २०२१/२२ मा राज्यको कूल गार्हस्थ उत्पादनको अधिकतम ४ प्रतिशत, २०२२/२३ मा अधिकतम ३.५ प्रतिशत र २०२३/२४ देखि २०२५/२६ सम्ममा अधिकतम ३ प्रतिशतमा सीमित गर्नुपर्ने तथा राज्य सरकारले उर्जा क्षेत्रमा कार्यसम्पादनका आधारमा राज्यको कूल गार्हस्थ उत्पादनको अधिकतम ०.५ प्रतिशत थप सार्वजनिक ऋण परिचालन गर्न सक्ने गरी सिफारिस भएको छ । साथै, कुनै एक आर्थिक वर्षमा तोकिएको सीमाभन्दा कम ऋण परिचालन गरेको राज्य सरकारले सिफारिस गरिएको अवधिको पछिल्ला वर्षहरूमा उक्त बाँकी सीमा समेत परिचालन गर्न सक्ने उल्लेख छ ।
- अमेरिका, क्यानडा, अष्ट्रेलिया र भारतका केही राज्य सरकारहरूले संघीय सरकारको स्वीकृति नलिइकन आन्तरिक ऋण परिचालन गर्दै आएका छन् । भारतमा स्थानीय तहले राज्य सरकारको स्वीकृतिमा आन्तरिक ऋण परिचालन गर्न सक्ने कानूनी व्यवस्था रहेको छ । इथियोपियामा संघीय सरकारले राज्य सरकारको वित्तीय क्षमताको पर्यवेक्षण गरी आन्तरिक ऋण परिचालनको अनुमति दिने गरेको छ ।
- नाइजेरियाको वित्तीय उत्तरदायित्व ऐन, २००७ को दफा ४१ मा पुँजीगत खर्च र मानव विकासका लागि मात्र सार्वजनिक ऋण परिचालन गर्न सकिने व्यवस्था छ । सोही ऐनको दफा १२ मा विशेष अवस्थामा बाहेक बार्षिक रूपमा कूल गार्हस्थ उत्पादनको ३ प्रतिशतमात्र घाटा बजेट पेश गर्न सकिने उल्लेख छ ।
- International Monetary Fund (IMF) र International Development Agency (IDA) ले सन् २००५ मा अध्ययन गरी न्यून आय भएका देशहरूको ऋण दिगोपना ढाँचा (Debt Sustainability Framework) निर्धारण गरेका थिए । जस अनुसार कूल गार्हस्थ उत्पादन, निर्यात व्यापार, राजस्वको अवस्था, वित्तीय व्यवस्था खर्च र कूल सार्वजनिक ऋणको हिस्सालाई सार्वजनिक ऋणको दिगोपना अध्ययनको प्रमुख सूचकका रूपमा लिइएको पाइन्छ ।

आ. नेपालको सार्वजनिक ऋणको दिगोपना सम्बन्धमा भएका अध्ययन प्रतिवेदनका प्रमुख विषयहरू

- विश्व बैंक र अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषले गरेको डेव्ट सस्टेनेबिलिटी एनालाइसिस सम्बन्धी संयुक्त अध्ययन प्रतिवेदन २०२० अनुसार नेपालको बाह्य ऋण र समग्र ऋण जोखिम न्यून रहेको छ । यद्यपी आर्थिक वृद्धि र निर्यातका सूचकहरू कमजोर रहेकाले भावी जोखिमलाई संकेत गरेको छ । नेपालमा बढ्दो वित्त घाटा र चालु खाता घाटाको अवस्थाले आगामी दिनमा सार्वजनिक ऋण झनै बढ्ने देखिन्छ ।

- IMF र IDA ले सन् २०२३ मा गरेको अध्ययनका अनुसार नेपालमा कूल गार्हस्थ उत्पादन र निर्यातको अनुपात तुलनात्मक रूपमा न्यून रहेको तथा ऋणात्मक नगद सन्तुलन (Negative cash balance) को अवस्था देखिएको बाहेकका अन्य सूचकहरूमा नेपालको अवस्था राम्रो रहेकोले सार्वजनिक ऋण तनाव (Debt Stress) मा नरहेको निष्कर्ष निकालिएको छ । नेपाल सरकारको संभावित दायित्व विश्लेषण अन्तरगत नेपाल सरकारले सार्वजनिक संस्थानमा गरेको लगानी, सार्वजनिक निजी साझेदारीका परियोजनामा गरेको लगानी र वैदेशिक निजी ऋण लगानी समेत सुरक्षित सीमाभित्र रहेको उक्त प्रतिवेदनमा उल्लेख गरिएको छ ।
- आयोगले आर्थिक वर्ष २०७७/७८ मा गरेको अध्ययनमा आर्थिक वृद्धिदर, कूल राष्ट्रिय उत्पादन, बचत, लगानी र रोजगारी, सरकारी राजस्व र खर्च, उपभोक्ता मूल्यसूची, भुक्तानी सन्तुलन र विप्रेषणका अतिरिक्त मानव विकास सूचकांकलाई समेत आन्तरिक ऋणको सीमा सिफारिसमा विश्लेषणका लागि उपयुक्त हुने सूचकमा समावेश गरिएको छ । साथै, कूल आन्तरिक ऋणको सीमा निश्चित अंकमा नतोकी अनुमानित कूल गार्हस्थ उत्पादनको न्यूनतम ३ देखि अधिकतम ७ प्रतिशतको कोरिडोर तोक्न सकिने सुझाव समेत दिइएको छ ।
- सोही प्रतिवेदनमा अधिकतम ७ प्रतिशतको सीमा मध्ये संघीय सरकारलाई कूल गार्हस्थ उत्पादनको अधिकतम ६ प्रतिशतसम्म र प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई कूल गार्हस्थ उत्पादनको क्रमशः ०.५ र ०.५ प्रतिशतसम्म अधिकतम सीमा निर्धारण गर्न सकिने सुझाव रहेको छ । साथै, प्रदेश र स्थानीय तहले बाँडफाँटबाट प्राप्त गरेको र आन्तरिक रूपमा संकलन गरेको कूल राजस्व योगफलको अधिकतम १५ प्रतिशतसम्म वार्षिक आन्तरिक ऋण परिचालन गर्न सक्ने गरी सीमा निर्धारण गर्न सकिने समेत सुझाव गरिएको छ ।

इ. नेपालको आन्तरिक ऋण परिचालन सम्बन्धी विगतको अभ्यास र प्रवृत्ति विश्लेषण

- नेपालले आर्थिक वर्ष २०३१/३२ देखि पछिल्ला ४६ वर्षहरूमा (आर्थिक वर्ष २०३८/३९ बाहेक) अनुमानित कूल गार्हस्थ उत्पादनको ५ प्रतिशतको सीमाभित्र रहेर आन्तरिक ऋण परिचालन गर्दै आएको पाइन्छ ।
- संघीयता कार्यान्वयन हुनु अगाडि नेपाल सरकारले राजस्व वृद्धि, आर्थिक वृद्धि, मूल्य वृद्धि र बजेट खर्चको अनुमानित विवरणका आधारमा आन्तरिक ऋण परिचालन गर्दै आएको भएता पनि अधिकांश वर्षमा अनुमान बमोजिम आर्थिक उपलब्धि हासिल हुन सकेको देखिदैन ।
- नेपालमा पछिल्ला वर्षहरूमा आन्तरिक ऋण उच्च मात्रामा बढिरहेको छ । नेपालमा आर्थिक वर्ष २०७१/७२ पछाडिका वर्षहरूमा आन्तरिक ऋण ६ गुणाले बढेको तर सोही अवधिमा बाह्य ऋण ३ गुणाले बढेको देखिन्छ ।
- राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगबाट विगत आर्थिक वर्षहरूमा देहाय बमोजिम आन्तरिक ऋणको सीमा सिफारिस भएको छ :

तालिका १: आयोगले विगतमा सिफारिस गरेको सीमा र सुझावहरू

आर्थिक वर्ष	संघीय सरकारलाई सीमा सिफारिस	प्रदेश र स्थानीय सरकारलाई सीमा सिफारिस
२०७५/७६	आ.व. २०७५/७६ को अनुमानित कूल गार्हस्थ उत्पादनको ५ प्रतिशत	आन्तरिक राजस्व र राजस्व बाँडफाँटबाट प्राप्त रकमको १०/१० प्रतिशत

२०७६/७७	आ.व. २०७६/७७ को अनुमानित कूल गार्हस्थ उत्पादनको ५ प्रतिशत	आन्तरिक राजस्व र राजस्व बाँडफाँटबाट प्राप्त रकमको १०/१० प्रतिशत
२०७७/७८	आ.व. २०७७/७८ को अनुमानित कूल गार्हस्थ उत्पादनको ५.५ प्रतिशत	आन्तरिक राजस्व र राजस्व बाँडफाँटबाट प्राप्त रकमको १२/१२ प्रतिशत
२०७८/७९	आ.व. २०७८/७९ को अनुमानित कूल गार्हस्थ उत्पादनको ५.५ प्रतिशत	आन्तरिक राजस्व र राजस्व बाँडफाँटबाट प्राप्त रकमको १२/१२ प्रतिशत
२०७९/८०	आ.व. २०७९/८० को अनुमानित कूल गार्हस्थ उत्पादनको ५.५ प्रतिशत	आन्तरिक राजस्व र राजस्व बाँडफाँटबाट प्राप्त रकमको १२/१२ प्रतिशत
२०८०/८१	तीनै तहका सरकारले परिचालन गर्ने आन्तरिक ऋण आ.व. २०८०/८१ को अनुमानित कूल गार्हस्थ उत्पादनको ५ प्रतिशत	आन्तरिक राजस्व र राजस्व बाँडफाँटबाट प्राप्त रकमको १२/१२ प्रतिशत

- नेपाल सरकारले विगतका वर्षहरूमा आयोगको सिफारिसको सीमाभित्र रहेर आन्तरिक ऋण परिचालन गर्दै आएको देखिन्छ । तर आयोगको अधिकांश सुझाव कार्यान्वयनको अवस्था भने कमजोर रहेको छ । व्यय अनुमान तयार गर्दा खर्चको शीर्षकगत र स्रोतगत विवरणमा आन्तरिक ऋण उल्लेख गर्नुपर्ने सुझाव कार्यान्वयन भएको पाइएन । साथै, पुँजी निर्माण हुने खालका आयोजनाहरूमा ऋण परिचालन गर्नुपर्ने सुझाव समेत सरकारले वेवास्ता गरेको देखिन्छ । केही प्रदेश र स्थानीय सरकारले वार्षिक बजेटको स्रोतमा आन्तरिक ऋण समावेश गर्दै आएका भएपनि आन्तरिक ऋण संकलन र परिचालन गरेको देखिँदैन । यद्यपी स्थानीय सरकारहरूले विगत देखि नै नगर विकास कोषमार्फत ऋण लिई उपयोग गर्दै आइरहेको देखिन्छ ।
- नेपाल सरकारले विगत पाँच वर्षमा परिचालन गरेको कूल र खुद आन्तरिक ऋणको अवस्था देहाय बमोजिम रहेको देखिन्छ :

तालिका २: आन्तरिक ऋण परिचालनको अवस्था र प्रवृत्ति

आर्थिक वर्ष	कू.गा.उ. रु. करोडमा	आन्तरिक ऋण रकम रु. करोडमा				कू.गा.उ.को प्रतिशतमा		
		लक्ष्य	कुल परिचालन	सावौं, ब्याज र कमिसन भुक्तानी	खुद परिचालन	लक्ष्य	कुल परिचालन	खुद परिचालन
२०७५/७६	३४६४३२	१७२००	९६३८.२	५०५२.२५	४५८५.९५	४.९६	२.७८	१.३२
२०७६/७७	३७६७०४	१९५००	१९४९०.२९	५४७९.९५	१४०१०.३४	५.१८	५.१७	३.७२
२०७७/७८	४२६६३२	२२५००	२२४००.९१	६५४६.९१	१५८५४	५.२७	५.२५	३.७२
२०७८/७९	४८५१६२	२५०००	२३१८४.५५	८५०३.८७	१४६८०.६८	५.१५	४.७८	३.०३
२०७९/८०	५३८१३३	२५६००	२५५९९.७७	१७९७२.५५	७६२७.२२	४.७६	४.७६	१.४२

स्रोत: अर्थ मन्त्रालय (सम्बन्धित आर्थिक वर्षको आर्थिक सर्वेक्षण) र सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन कार्यालय

- माथिको तालिका अनुसार आयोगले गरेको सिफारिसको सीमाभित्र रहेर नेपाल सरकारले आन्तरिक ऋण परिचालन गरेको देखिन्छ । कूल आन्तरिक ऋण परिचालनको रकम क्रमशः बढेतापनि अधिकांश हिस्सा आन्तरिक ऋणको सावौं फिर्ता, ब्याज र कमिसन भुक्तानीमा प्रयोग भएकोले खुद आन्तरिक ऋण परिचालन न्यून रहेको देखिन्छ । वित्तीय व्यवस्थापन खर्च बढ्दै गएको कारण परिचालित अधिकांश आन्तरिक ऋण पुरानो ऋण भुक्तानीमा प्रयोग भएको देखिएकोले उक्त ऋण परिचालनबाट पुँजी निर्माण हुने र अर्थतन्त्रको विस्तारमा अपेक्षित योगदान पुग्ने अवस्था देखिएन ।
- आयोगले आर्थिक वर्ष २०७५/७६ र सो भन्दा पछिल्ला आर्थिक वर्षमा गरेको सिफारिसमा संघीय सरकारलाई पुँजी निर्माण हुने कार्यमा आन्तरिक ऋणको परिचालन गर्न सुझाव दिँदै आएको छ भने प्रदेश र स्थानीय सरकारको हकमा साधारण प्रकृतिका र प्रशासनिक खर्चमा आन्तरिक ऋण परिचालन नगर्न सुझाव दिइएको छ । नेपाल सरकारबाट परिचालित आन्तरिक ऋण कुन कुन क्षेत्रमा परिचालन गरिएको हो भन्ने सम्पूर्ण विवरण उपलब्ध हुन नसक्दा ऋणको उपयोग र सुझाव कार्यान्वयन सम्बन्धी विश्लेषण हुन सकेको छैन ।
- आर्थिक वर्ष २०७७/७८ देखि २०७९/८० सम्ममा कोरोना महामारी कायमै रहेको र अर्थतन्त्रलाई चलायमान बनाउन थप स्रोत परिचालन गर्नुपर्ने बाध्यता समेत परेको कारण तीनवटै तहका सरकारले गरी ५ प्रतिशतको सीमाभन्दा बढी अर्थात अनुमानित कूल गार्हस्थ उत्पादनको ५.५ प्रतिशतसम्म आन्तरिक ऋण परिचालन गर्न सक्ने गरी आन्तरिक ऋणको सीमा सिफारिस भएको अवस्था छ ।

ई. समष्टिगत आर्थिक परिसूचकहरू र सार्वजनिक ऋणको अवस्था

तालिका ३: कूल सार्वजनिक ऋण, कूल गार्हस्थ उत्पादन, आर्थिक वृद्धिदर, राजस्व र निर्यातको अवस्था

आर्थिक वर्ष	कूल तिर्न बाँकी सार्वजनिक ऋण रु.	कु.गा.उ. (GDP) को प्रतिशतमा				आर्थिक वृद्धिदर
		कूल तिर्न बाँकी ऋण	ऋण सेवा खर्च भुक्तानी	कूल निर्यात	कूल राजस्व संकलन	
२०७७/७८	१७३७.६३	४०.७२	०.८२	३.३१	२१.५	४.४९
२०७८/७९	२०१३.२९	४१.५०	०.९१	४.१२	२१.६	५.२६
२०७९/८०	२२९९.३५	४२.७३	१.३७	२.९२	१९.३	२.१६
२०८०/८१	२३८८.२६	४४.३८				

स्रोत: अर्थ मन्त्रालय (सम्बन्धित आर्थिक वर्षको आर्थिक सर्वेक्षण) र सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन कार्यालय

- नेपालको कूल गार्हस्थ उत्पादनको अनुपातमा कूल तिर्नबाँकी सार्वजनिक ऋणको हिस्सा निरन्तर बढिरहेको देखिन्छ । आर्थिक वर्ष २०७७/७८ मा ४०.७२ प्रतिशत रहेकोमा त्यस्तो हिस्सा बढेर २०८०/८१ को माघ मसान्त सम्ममा ४४.३८ प्रतिशत पुगेको देखिन्छ ।
- ऋण सेवा भुक्तानी समेत निरन्तर बढेर आर्थिक वर्ष २०७७/७८ को तुलनामा आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा करिब दुई गुणा पुगेको देखिन्छ । यसबाट बजेट घाटामा चाप पर्न जाने र पुँजीगत बजेट विनियोजन संकुचन हुने अवस्था चित्रित हुन्छ । सार्वजनिक ऋणको हिस्सा बढेपनि आर्थिक वृद्धिदर र निर्यातको अवस्था कमजोर रहनुका साथै, राजस्वको हिस्सा समेत घट्दै गएकोले सार्वजनिक ऋण परिचालन गर्दा उल्लिखित सूचकहरूमा सकारात्मक प्रभाव पर्ने सुनिश्चतता हुनु आवश्यक देखिन्छ ।

तालिका ४: कूल तिर्न बाँकी आन्तरिक ऋण र वार्षिक ऋण परिचालनको अवस्था

आर्थिक वर्ष	रकम रु. अर्बमा		कू.गा.उ. (GDP) को प्रतिशतमा		आयोगबाट नेपाल सरकारलाई सिफारिस गरिएको आन्तरिक ऋणको सीमा
	कूल तिर्न बाँकी आन्तरिक ऋण	कू.गा.उ.	कूल तिर्न बाँकी आन्तरिक ऋण	परिचालित आन्तरिक ऋण	
२०७७/७८	८०२.९४	४२६६	१८.८२	५.२५	५.५
२०७८/७९	९८७.४५	४८५९	२०.३५	४.७५	५.५
२०७९/८०	११२९.१०	५३८१	२०.९८	४.७६	५.५
२०८०/८१	११८५.५३	५३८१	२२.०९	३.०३	५.०

नोट: आर्थिक वर्ष २०८०/८१ को माघ मसान्त सम्मको विवरण समावेश गरिएको छ । स्रोत: अर्थ मन्त्रालय (सम्बन्धित आर्थिक वर्षको आर्थिक सर्वेक्षण) र सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन कार्यालय

- माथिको तालिका अनुसार नेपाल सरकारले विगत तीन वर्षमा आयोगले सिफारिस गरेको सीमाभित्र रहेर आन्तरिक ऋण परिचालन गरेको देखिएता पनि प्रत्येक आर्थिक वर्षमा आन्तरिक ऋण परिचालनको कूल हिस्सा वृद्धि हुँदै गएको छ ।
- कूल तिर्न बाँकी आन्तरिक ऋण आर्थिक वर्ष २०७७/७८ मा रु. ८ सय २ अर्ब रहेकोमा करिब ४८ प्रतिशतले बढेर आर्थिक वर्ष २०८०/८१ को माघ मसान्तसम्म रु. ११ सय ८५ अर्ब पुगेको देखिन्छ ।

तालिका ५: आन्तरिक ऋण निष्काशनको वार्षिक लक्ष्यको अवस्था (रकम रु. करोडमा)

विवरण	आर्थिक वर्षमा निष्काशनको लक्ष्य				
	२०७५/७६	२०७६/७७	२०७७/७८	२०७८/७९	२०७९/८०
ट्रेजरी बिल्स	५६००	९०००	९०००	१०५००	१५०००
विकास ऋणपत्र	७३००	१००००	१३०००	१२९५०	१००००
राष्ट्रिय बचतपत्र	०	०	०	०	०
नागरिक बचतपत्र	०	४००	४००	४००	५००
वैदेशिक रोजगार बचतपत्र	०	१००	१००	५०	१००
कूल आन्तरिक ऋण	१२९००	१९५००	२२५००	२३९००	२५६००
दीर्घकालीन उपकरण	५७%	५४%	६०%	५६%	४९%
अल्पकालीन उपकरण	४३%	४६%	४०%	४४%	५९%

स्रोत: अर्थ मन्त्रालय (सम्बन्धित आर्थिक वर्षको आर्थिक सर्वेक्षण) र सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन कार्यालय

- माथिको तालिका अनुसार नेपाल सरकारले वार्षिक बजेटमा लिएको अल्पकालीन आन्तरिक ऋणका उपकरणको निष्काशनको लक्ष्य निरन्तर बढिरहेको देखिन्छ । आर्थिक वर्ष २०७५/७६ मा रु. ५ हजार ६ सय करोडको ट्रेजरी बिल्स निष्काशनको लक्ष्य रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा आइपुग्दा उक्त लक्ष्य १५ हजार करोड पुगेको देखिन्छ । सोही अवधिमा दीर्घकालीन उपकरण निष्काशनको लक्ष्य निरन्तर घटेर ५७ प्रतिशतबाट ४९ प्रतिशतमा झरेको तर अल्पकालीन उपकरण निष्काशनको लक्ष्य निरन्तर बढेर ४३ प्रतिशतबाट ५९ प्रतिशत पुगेको देखिन्छ ।

- यसबाट सरकारले चालु प्रकृतिका कार्यहरुमा उपयोग गर्ने गरी आन्तरिक ऋण परिचालनको लक्ष्य बढाउँदै गएको अनुमान गर्न सकिने हुँदा अल्पकालीन ऋण उपकरणको प्रयोगलाई नीतिमा आधारित भई निश्चित सीमाभित्र राख्नु उपयुक्त हुन्छ ।

तालिका ६: कूल आन्तरिक ऋण परिचालनको संरचनागत अवस्था (रकम रु. करोडमा)

विवरण	आर्थिक वर्षमा परिचालित कूल आन्तरिक ऋण				
	२०७५/७६	२०७६/७७	२०७७/७८	२०७८/७९	२०७९/८०
ट्रेजरी बिल्स	२६४३.५	९३००	९०००	१०३९१.६६	१५३६१
विकास ऋणपत्र	६९९४.७	१००००	१३०००	१२४५०	१००००
राष्ट्रिय बचतपत्र	०	०	०	०	
नागरिक बचतपत्र	०	१६०.५२	३९५.३९	२८२.९८	२३६.१३
वैदेशिक रोजगार बचतपत्र	०	३.७१२	५.५२२	५.६६८	२.६४
कूल आन्तरिक ऋण	९६३८.२	१९४६४.२३	२२४००.९१	२३१३०.३१	२५५९९.८
दीर्घकालीन उपकरण	७२.५७%	५२.२२%	५९.८२%	५५.०७%	४०.००%
अल्पकालीन उपकरण	२७.४३%	४७.७८%	४०.१८%	४४.९३%	६०.००%

स्रोत: अर्थ मन्त्रालय (सम्बन्धित आर्थिक वर्षको आर्थिक सर्वेक्षण) र सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन कार्यालय

- माथिको तालिका अनुसार कूल आन्तरिक ऋण परिचालन उल्लेख्य मात्रामा बढेको तर दीर्घकालीन उपकरणको प्रयोग क्रमशः घट्दै गएको देखिन्छ । आर्थिक वर्ष २०७५/७६ मा कूल परिचालित आन्तरिक ऋण रु. नौ हजार ६३८ करोड रहेकोमा १६५.६ प्रतिशत ले बढेर आर्थिक वर्ष २०७९/८० को अन्तमा रु.२५ हजार ५९९ करोड पुगेको देखिन्छ ।
- साथै, आर्थिक वर्ष २०७५/७६ मा कूल परिचालित आन्तरिक ऋणमा दीर्घकालीन उपकरणको हिस्सा ७२.५७ प्रतिशत रहेकोमा क्रमशः घटेर आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा ४०.०० प्रतिशत पुगेको देखिन्छ । सरकारले आन्तरिक ऋण परिचालन गर्दा सकेसम्म अधिकतम उपकरणको उपयोग बढी गर्ने गरी नीतिगत व्यवस्था गरी सो बमोजिम नै उपकरण परिचालन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

तालिका ७: वार्षिक आन्तरिक ऋणको सावौं फिर्ताको विवरण (रकम रु. करोडमा)

विवरण	आर्थिक वर्षमा फिर्ता गरिएको सावौं				
	२०७५/७६	२०७६/७७	२०७७/७८	२०७८/७९	२०७९/८०
ट्रेजरी बिल्स	२४४९	२४५७.४८	२५६२.६६	२९००	५०३०.२५
विकास ऋणपत्र	८५०	७४०	६००	१८००	६४००
राष्ट्रिय बचतपत्र	९०.६५	०	०	०	०
नागरिक बचतपत्र	३४.०२	२३३.९४	५००	२८.५७	७५.११
वैदेशिक रोजगार बचतपत्र	७.६४	८.३७	२७.४५	५.२१	४.१२
कूल भुक्तानी	३४३१.३	३४३९.८	३६९०.१	४७३३.८	११५०९.५
दीर्घकालीन उपकरण	२९%	२९%	३९%	३९%	५६%
अल्पकालीन उपकरण	७१%	७१%	६९%	६१%	४४%

स्रोत: अर्थ मन्त्रालय (सम्बन्धित आर्थिक वर्षको आर्थिक सर्वेक्षण) र सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन कार्यालय

- माथिको तालिका अनुसार नेपाल सरकारको ऋण भुक्तानी निरन्तर बढ्दो क्रममा रहेको छ । आर्थिक वर्ष २०७५/७६ मा कुल सावाँ फिर्ता रु. तीन हजार ४३१ करोड रहेकोमा २३५ प्रतिशतले बढेर आर्थिक वर्ष २०७९/८० को अन्तमा रु. ११ हजार ५०९ करोड पुगेको देखिन्छ ।
- साथै, सरकारले दीर्घकालीन ऋणको भुक्तानी सम्झौता अनुसार गर्नेपर्ने भएकोले सोको भुक्तानी गरेको कारणले दीर्घकालीन ऋणको सावाँ फिर्ता वृद्धि हुँदै गएको तर अल्पकालीन आन्तरिक ऋणको भुक्तानी गर्नुका साटो मल्टिपल रोलओभर गरिरहेको कारणले अल्पकालीन ऋणको हिस्सा बढेपनि सावाँ भुक्तानीको हिस्सा घटिरहेको अनुमान गर्न सकिने हुँदा सरकारले नियमित रूपमा अल्पकालीन ऋणको सावाँ भुक्तानी गर्ने र संसदीय नियन्त्रणमा रहेर मात्र ट्रेजरी बिल्सको रोलओभर गर्नुपर्दछ ।

तालिका ८: आन्तरिक ऋणको ब्याज तथा कमिसन भुक्तानीको वार्षिक विवरण (रकम रु. करोडमा)

विवरण	आर्थिक वर्ष अनुसार ब्याज र कमिसन भुक्तानी (ऋण सेवा खर्च)				
	२०७५/७६	२०७६/७७	२०७७/७८	२०७८/७९	२०७९/८०
ट्रेजरी बिल्स	५०३.८३	५२०.८०	५८५.७१	१०७२.१८	२८१३.३९
विकास ऋणपत्र	१००५.८३	१४३१.५०	२१८०.४३	२६२३.३६	३५८४.९०
राष्ट्रिय बचतपत्र	३.७३	०	०	०	०
नागरिक बचतपत्र	६९.८२	६७.७८	६३.५२	५९.१०	८५.५१
वैदेशिक रोजगार बचतपत्र	४.५१	४.१७	३.७७	१.८५	१.९०
कूल खर्च	१५८७.७२	२०२४.२५	२८३३.४३	३७५६.४९	६४८५.७
दीर्घकालीन उपकरण	६८.२७%	७४.२७%	७९.३३%	७१.४६%	५६.६२%
अल्पकालीन उपकरण	३१.७३%	२५.७३%	२०.६७%	२८.५४%	४३.३८%

स्रोत: अर्थ मन्त्रालय (सम्बन्धित आर्थिक वर्षको आर्थिक सर्वेक्षण) र सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन कार्यालय

- माथिको तालिका अनुसार नेपाल सरकारको ऋण सेवा खर्च निरन्तर बढिरहेको छ । आर्थिक वर्ष २०७५/७६ मा कूल आन्तरिक ऋण सेवा खर्च रु.एक हजार ५८७ करोड रहेकोमा क्रमशः बढेर आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा रु.छह्र हजार ४८५ करोड पुगेको देखिन्छ । नेपाल सरकारले आन्तरिक राजस्वबाट ऋण सेवा खर्च धान्न सक्ने कुराको सुनिश्चितता दिने तर्फ ध्यान दिनुपर्दछ ।

तालिका ९: तिर्न बाँकी कूल आन्तरिक ऋण दायित्वको विवरण (रकम रु. करोडमा)

विवरण	आर्थिक वर्ष अनुसार कूल तिर्न बाँकी आन्तरिक ऋण दायित्व				
	२०७५/७६	२०७६/७७	२०७७/७८	२०७८/७९	२०७९/८०
ट्रेजरी बिल्स	१४६७९.२९	२१५२१.८१	२७९५९.१५	३५५८४.०५	४५७८१.५६
विकास ऋणपत्र	२९७३४.७०	३८९९४.७०	५१३९४.७०	६२०४४.७०	६५६४४.७०
राष्ट्रिय बचतपत्र	०.००	०.००	०.००	०.००	०.००
नागरिक बचतपत्र	८३७.६२	७६४.२०	६५९.५९	९१४.००	१०७५.०२
वैदेशिक रोजगार बचतपत्र	४५.१५	४०.५०	१८.५७	१९.०२	१७.५४
IMF मूल्य समायोजन	२६.२८	५२.३४	२६२.१६	१८३.१६	३९१.५५
कूल परिचालन	४५३२३.०४	६१३७३.५५	८०२९४.१७	९८७४४.९३	११२९१०.३७
दीर्घकालीन उपकरण	६७.६१%	६४.९३%	६५.१८%	६३.९६%	५९.४५%
अल्पकालीन उपकरण	३२.३९%	३५.०७%	३४.८२%	३६.०४%	४०.५५%

स्रोत: अर्थ मन्त्रालय (सम्बन्धित आर्थिक वर्षको आर्थिक सर्वेक्षण) र सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन कार्यालय

- माथिको तालिका अनुसार तिर्न बाँकी कूल आन्तरिक ऋण दायित्व निरन्तर बढ्दै गएकोमा अल्पकालीन ऋणको हिस्सा बढ्दै गएको तर दीर्घकालीन ऋणको हिस्सा घट्दै गएको देखिन्छ । आर्थिक वर्ष २०७५/७६ मा अल्पकालीन ऋण उपकरणको हिस्सा ३२.३९ प्रतिशत रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०७९/८० को अन्तमा बढेर ४०.५५ प्रतिशत पुगेको देखिन्छ । आयोगले दिएको सुझाव अनुसार अल्पकालीन र दीर्घकालीन ऋणको परिचालन निश्चित सीमाभित्र रहेर गर्नुका साथै लाभदायक आयोजनाहरूमा मात्र ऋणको उपयोग गर्नेतर्फ सरकारले ध्यान दिनुपर्छ ।

तालिका १०: नगर विकास कोषबाट परिचालित ऋण दायित्वको क्षेत्रगत विवरण (रकम रु. लाखमा)

आर्थिक वर्ष	शहरी पूर्वाधार		खानेपानी आयोजना		यातायात पूर्वाधार		जम्मा	
	लगानी	उठ्न बाँकी	लगानी	उठ्न बाँकी	लगानी	उठ्न बाँकी	लगानी	उठ्न बाँकी
२०७७/७८	४६४१०.२२	३५५६७.६९	६११२३.८८	५४४९१.८३	५५७.९१	४४१.८९	१०८०९२.०१	९०५०१.४१
२०७८/७९	४८७१५.०६	३६४८५.५५	६३७५६.०७	६०२३७.८७	५५७.९१	४४१.८९	११३०२९.०४	९७१६५.३१
२०७९/८०	४८६२९.३९	३८०५२.८३	७०२०९.०८	६४६३१.८५	५५७.९१	४४१.८९	११९३९६.३८	१०३१२६.५७
२०८०/८१	४९४३७.९८	३८९६१.२५	७२३०८.६६	६६१९८.६७	५५७.९१	४४१.८९	१२२३०४.५५	१०५६०१.८१

नोट: आर्थिक वर्ष २०८०/८१ को फाल्गुण मसान्त सम्मको विवरण समावेश छ । स्रोत: नगर विकास कोष

- आर्थिक वर्ष २०७६/७७ र २०७७/७८ मा स्थानीय तहको सिफारिस खण्डमा स्थानीय तहको पूर्वधार निर्माणमा ऋण प्रवाह गर्ने प्रयोजनका साथ नेपाल सरकारले गठन गरेको नगर विकास कोष लगायतका विशिष्टीकृत संस्थाले गर्ने ऋण लगानीको हकमा सिफारिस गरिएको सीमा लागू नहुने उल्लेख गरिएको थियो ।
- आर्थिक वर्ष २०७८/७९, २०७९/८० र २०८०/८१ को सिफारिसमा नगर विकास कोष जस्ता संस्थामार्फत प्रवाह हुने ऋण समेतलाई आयोगले सिफारिस गरेको सम्बन्धित तहको आन्तरिक ऋणको सीमाभित्र राख्नुपर्ने भनी सुझाव दिइएको छ । नगर विकास कोषबाट प्रदान गरिएको ऋणको विवरण उपलब्ध भएपनि स्थानीय सरकारहरूको ऋण र राजस्वको विवरण पूर्ण रूपमा प्राप्त नहुँदा यस सम्बन्धी विश्लेषण हुन सकेको छैन ।

तालिका ११: नेपाल सरकारको राजस्व, चालु खर्च र ब्याज कमिसन भुक्तानीको अवस्था (रकम रु. लाखमा)

आर्थिक वर्ष	राजस्व परिचालन	चालु खर्च	राजस्व र चालु खर्चको फरक	आन्तरिक ऋणको सावौं भुक्तानी	आन्तरिक ऋणको ब्याज कमिसन भुक्तानी
२०७८/७९	९८६७८३४	९३७६८४०	४९०९९४	४७३३८०	३७५६४९
२०७९/८०	८८७३६२१	९८७३२५५	-९९९६३४	११५०९५०	६४८५७०

स्रोत: महालेखा नियन्त्रक कार्यालय र सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन कार्यालय

- नेपाल सरकारको चालु खर्च विगत वर्षदेखि नै निरन्तर बढिरहेको तर चालु खर्च वृद्धिको अनुपातमा राजस्व संकलनको वृद्धिदर न्यून रहेको देखिन्छ । माथिको तालिका अनुसार आर्थिक वर्ष २०७८/७९ र २०७९/८० मा संघीय सरकारको राजस्व आम्दानी भन्दा आन्तरिक ऋणको वित्तीय व्यवस्थापन खर्च र चालु खर्चको योगफल बढी देखिएकोले सरकारले चालु खर्चमा सुझबुझपूर्ण मितव्ययिता अपनाउनुका साथै, राजस्वको दायरा विस्तार र चुहावट नियन्त्रण गरी राजस्व संकलनमा उल्लेख्य वृद्धि गर्नुपर्दछ ।

घ. आर्थिक वर्ष २०८१/८२ को लागि आन्तरिक ऋणको सीमा सिफारिस

सार्वजनिक ऋण सम्बन्धी विभिन्न मुलुकको अभ्यास, अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरूले न्यून आय भएका मुलुक र नेपालको सार्वजनिक ऋणको सम्बन्धमा गरेको अध्ययन प्रतिवेदनका विषयहरू, नेपालको विगतको अभ्यास र अनुभव एवं समष्टिगत अर्थतन्त्रका सम्बन्धमा माथि प्रस्तुत तथ्यांक र विवरण समेतका आधारमा आर्थिक वर्ष २०८१/८२ का लागि सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारले लिन सक्ने आन्तरिक ऋणको सीमा देहाय बमोजिम निर्धारण गरी सिफारिस गरिएको छ :

१. नेपाल सरकार

नेपालको समष्टिगत आर्थिक स्थिति, राजस्व र खर्चको अनुमान र बजार सहजता समेतको विश्लेषण गरी नेपाल सरकारले आर्थिक वर्ष २०८१/८२ का लागि अनुमानित कूल गार्हस्थ उत्पादनको ५.० प्रतिशतमा नबढ्ने गरी राष्ट्रिय नीति/योजनामा आधारित भई लागत लाभ विश्लेषण (Cost benefit Analysis) बाट आन्तरिक प्रतिफल दर (Internal Rate of Return- IRR) वा खुद वर्तमान मूल्य (Net Present Value-NPV) उपयुक्त देखिएका आयोजना/परियोजना कार्यान्वयनका लागि आन्तरिक ऋण उठाउन सक्नेछ। साथै, राष्ट्रिय गौरवका आयोजना, रूपान्तरणकारी आयोजना र मध्यमकालीन खर्च संरचना अन्तर्गतको पहिलो प्राथमिकता प्राप्त आयोजना कार्यान्वयनका लागि रकम नपुग भएमा आयोगले देहायको प्रकरण २ र ३ अनुसार प्रदेश र स्थानीय सरकारलाई सिफारिस गरिएको आन्तरिक ऋणको सीमा मध्ये प्रदेश र स्थानीय सरकारले उक्त आर्थिक वर्षमा परिचालन नगरेको हदसम्म, कुल गार्हस्थ उत्पादनको ०.५ प्रतिशतले नबढ्ने गरी थप आन्तरिक ऋण परिचालन गर्न सक्नेछ।

२. प्रदेश सरकार

प्रदेश सरकारहरूले आन्तरिक ऋण परिचालनको संरचनागत र प्रकृयागत प्रबन्ध पूरा भएको अवस्थामा आर्थिक वर्ष २०८१/८२ मा नेपाल सरकारबाट प्राप्त हुने राजस्व बाँडफाँटको रकम र प्रदेश सरकारको आफ्नो आन्तरिक स्रोतबाट प्राप्त हुने राजस्व रकमको योगफलको १२ प्रतिशतमा नबढ्ने गरी राष्ट्रिय र प्रादेशिक नीति/योजनामा आधारित भई लागत लाभ विश्लेषणबाट आन्तरिक प्रतिफल दर (Internal Rate of Return- IRR) वा खुद वर्तमान मूल्य (Net Present Value-NPV) उपयुक्त देखिएका आयोजना/परियोजना कार्यान्वयनका लागि नेपाल सरकारको स्वीकृतिमा आन्तरिक ऋण उठाउन सक्नेछन्।

३. स्थानीय सरकार

स्थानीय सरकारहरूले आन्तरिक ऋण परिचालनको संरचना र प्रकृयागत प्रबन्ध पूरा भएको अवस्थामा

आर्थिक वर्ष २०८१/८२ मा नेपाल सरकार र प्रदेश सरकारबाट प्राप्त हुने राजस्व बाँडफाँटको रकम र स्थानीय सरकारको आफ्नो आन्तरिक स्रोतबाट प्राप्त हुने राजस्व रकमको योगफलको १२ प्रतिशतमा नबढ्ने गरी राष्ट्रिय, प्रादेशिक र स्थानीय नीति/योजनामा आधारित भई लागत लाभ विश्लेषणबाट आन्तरिक प्रतिफल दर (Internal Rate of Return- IRR) वा खुद वर्तमान मूल्य (Net Present Value-NPV) उपयुक्त देखिएका आयोजना/परियोजना कार्यान्वयनका लागि आन्तरिक ऋण उठाउन सक्नेछन्।

ड. आन्तरिक ऋण उठाउने सीमा सम्बन्धमा आयोगका सुझावहरू

- आन्तरिक ऋणको परिचालनको सन्दर्भमा आयोगको तर्फबाट निम्न बमोजिमका सुझावहरू दिइएको छः
- क. आयोजनाहरूको लागत लाभ विश्लेषण (C/B Analysis), खुद वर्तमान मूल्य (NPV) र आन्तरिक प्रतिफल दरको विश्लेषण गरी प्रचलित पुँजीको लागत भन्दा वित्तीय आन्तरिक प्रतिफल दर (Financial internal rate of return- FIRR) बढी भएका नाफामूलक (Bankable) आयोजना र आर्थिक आन्तरिक प्रतिफलदर (Economic internal rate of return- EIRR) बढी भएका सामाजिक क्षेत्रका आयोजनामा मात्र आन्तरिक ऋणको उपयोग गर्ने ।
- ख. ऋण लगानी गरी सञ्चालन हुने क्रमागत आयोजना वा नयाँ आयोजनाको पहिचान, विकास र छनौट गर्दा अन्य विषयका अतिरिक्त आयोजना वा कार्यक्रमको कार्यान्वयनबाट प्राप्त हुने प्रतिफलबाट ऋण लगानीको साँवा र ब्याज भुक्तानी गर्न सकिने सुनिश्चित गर्ने र उत्पादन वृद्धि, रोजगारी सिर्जना, आय वृद्धि, पूर्वाधार विकास र पुँजी निर्माण हुने खालका पूर्व तयारी सम्पन्न भएका आयोजना/परियोजनामा मात्र आन्तरिक ऋण परिचालन गर्ने ।
- ग. आन्तरिक ऋण परिचालनको लागि आवश्यक सम्पूर्ण पूर्वाधार तथा संरचनाहरू विकास भइसकेको अवस्थामा अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ को दफा १४ मा उल्लेख भए बमोजिम नेपाल सरकारको स्वीकृति प्राप्त भएपछि मात्र प्रदेश र स्थानीय सरकारहरूले आन्तरिक ऋणलाई बजेटमा स्रोतको रूपमा उल्लेख गर्ने र तीन वटै तहका सरकारहरूले बजेट तर्जुमा गर्दा आयोजना/कार्यक्रमको स्रोतगत विवरण खण्डमा अनिवार्य रूपमा आन्तरिक ऋण उल्लेख गर्ने ।
- घ. नेपाल राष्ट्र बैंकले तीन तहका सरकारलाई उपलब्ध गराएको तर एक वर्ष भित्र फरफारक हुन नसकेको अधिविकर्ष कर्जा (Overdraft loan), स्थानीय शहरी पूर्वाधारका क्षेत्रमा ऋण प्रवाह गर्ने प्रयोजनका साथ स्थापना भएका नगर विकास कोष जस्ता विशिष्टीकृत वित्तीय मध्यस्थकर्ता संस्था र अन्य कानून बमोजिम सार्वजनिक दायित्व सिर्जना हुनेगरी वा सरकार जमानत/प्रतिजमानत बसी प्रवाह गरिने जुनसुकै प्रकृतिका ऋणहरू समेतलाई आयोगले सिफारिस गरेको सम्बन्धित सङ्घीय इकाईको आन्तरिक ऋणको सीमाभित्र व्यवस्थित गर्ने ।
- ड. सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन कार्यालयमार्फत नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार तथा स्थानीय सरकारले तीनवटै तहबाट परिचालित आन्तरिक ऋण र समग्र सार्वजनिक ऋणको एकीकृत विद्युतीय सूचना व्यवस्थापन, लेखाङ्कन र प्रतिवेदन प्रणालीको व्यवस्था मिलाउने, त्यस्तो प्रणालीमाथि आयोगको समेत पहुँच रहने गरी सुविधा प्रदान गर्ने ।

- च. आन्तरिक ऋणको अल्पकालीन उपकरण प्रयोग गरी उठाइने सार्वजनिक ऋण बजारमा ब्याजदर न्यून भएको समयमा उठाउने व्यवस्था मिलाउने र अल्पकालीन ऋण उपकरणको नवीकरणलाई समेत नयाँ ऋणको रूपमा बजेट प्रस्तावमा समावेश गरी संसदबाट अनुमोदन गरेरमात्र परिचालन, लेखांकन र प्रतिवेदन गर्ने ।
- छ. तीनवटै तहका सरकारहरूबाट राजस्व र व्ययको अनुमान सभामा पेश भएपछिको विवरण र हरेक आर्थिक वर्षको अन्तिमसम्मको आन्तरिक ऋण परिचालनको अनुमानित र वास्तविक रकमको विवरण क्षेत्रगत, आयोजनागत, शीर्षकगत र स्रोतगत रूपमा खुलाई वार्षिक रूपमा यस आयोगमा उपलब्ध गराउने व्यवस्था मिलाउने ।
- ज. आन्तरिक ऋण परिचालनलाई भविष्यको राजस्व वर्तमानमा खर्च गरे सरह मानिने भएकोले आन्तरिक आम्दानीबाट आन्तरिक ऋणको सावौं ब्याज भुक्तानी गर्न सकिने अवस्थामा पुग्न तीन तहका सरकारले सिफारिस भएको सीमा बमोजिमको आन्तरिक ऋण परिचालन र राजस्व सुधार कार्ययोजना बनाई कार्यान्वयन गर्ने ।